

Kadın Vatandaşlık Haklarındaki En Temel Sorun: “Nüfus Cüzdanım Yok ki!”

Ayşe Gündüz Hoşgör

Doç. Dr.
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
E-posta: hosgor@metu.edu.tr

Özet: Toplumsal cinsiyet ayrımı gözetmeden her bireyin nüfusa kayıt edilmesi sosyal devletin temel görevidir. Bu kayıt idari düzeyde vatandaşın varolduğunun daimi ve resmi kanıtıdır. Her bir bireyin doğumdan itibaren nüfus kütüklerine kayıt edilmesi, kimlik ve hukuki şahsiyet hakkını ve diğer haklarını korumak için zorunludur. Türkiye’de başta Anayasa olmak üzere Medeni Kanun, Vatandaşlık Kanunu ve Nüfus Hizmetleri Kanunu ile doğum kaydı ve vatandaşlık hakkı güvence altına alınmıştır. Ancak yasal oluşumlara rağmen, kayıt altına alın(a)mamış ya da yanlış kayıt yüzünden mağdur durumda kalmış yurttaşlara halen rastlanmaktadır. Bireylerin zamanında nüfus kütüklerine kaydedilmemesi veya yanlış kaydedilmesi eğitim, sağlık, güvenlik, vatandaşlık ve yabancılar hukuku açılarından önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu öngörüden hareketle, çalışmada Türkiye’de nüfusa kayıtlı ile ilgili sorunların kimin yaşadığı; nüfus cüzdanı olmayan, geç kayıt yaptıran ve hatalı beyanda bulunan bireylerin sosyolojik özelliklerinin neler olduğu irdelendi. Ayrıca, nüfusa kayıtlı olmayan veya geç kayıt olan vatandaşların sosyal ve ekonomik açıdan nasıl dezavantajlı bir konuma itildikleri tartışıldı. Araştırmada feminist yöntem bilim izlendi; 2003 yılı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasının temsili nicel verilerinden hem de konuyla ilgili UNICEF (2007) araştırmasının nitel verilerden yararlandı.¹ Çalışma bulguları nüfus kaydı ile sorunlar yaşayanların önemli bir kısmını kız çocukları ve kadınlar oluşturduğunu yansıttı. Kadın vatandaşlık hakları açısından nüfusa kayıt olmama kadının aile hukuku; resmi nikahın kabulü; çok eşliliğin yasaklanması; evlilik yaşının yasalarca kontrol edilmesi; miras hukukunun kadın haklarını gözeterek oluşturulması; temel eğitime kız çocuklarının zorunlu katılımı gibi hukuksal düzenlemelerden yararlanamaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kadın insan ve yurttaş haklarının en temel unsurunu oluşturan nüfusa kayıt sorununun giderilmesi, kadının toplumsal olarak güçlendirilmesinin ilk ve en önemli adımını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın vatandaşlık hakları, çocuk hakları, nüfusa kayıt, nüfus cüzdanı

¹ Bu çalışmadaki nitel veriler, yazar tarafından Samsun, Ş.Urfa ve Konya illerinde yürütülmüş ve kaleme alınmış olan Nüfus Kaydına Yönelik İletişim Kampansayı İhtiyaç Analizi, UNICEF Araştırması, 2007 raporuna dayanmaktadır. Araştırma sürecinde destek veren Türkiye UNICEF Eğitim Programı sorumlularına teşekkür ederim.

The Basic Problem in Woman Citizenship Rights: "I Have No Identity Card!"

Abstract: Regardless of gender differences, birth registration is one of the distinguishing features of the Social State. The official identity card that verifies the registry is necessary and compulsory for defining citizenship rights, obligations, and services. In Turkey, the right to citizenship through birth registration is guaranteed by the Constitution, the Law on Turkish Citizenship and the Law on Population Registry Services. However, in spite of legal interventions, there are still some people who are not registered, experienced late registry, or a false declaration. Failure in ensuring birth registration may pose problems in terms of lack of education, health and security services. Depending on this conceptualization, this paper explores the grounds leading to problems in birth registration and the sociological characteristics of the groups who do not hold registration, registered late or declared false statements in registration. In addition, the study investigates to what extent those people are socially and economically excluded from society. The paper employs feminist methodology, and uses quantitative data from the Turkish Demographic and Health Survey 2003, and qualitative data from UNICEF 2007 research.² The findings indicated that women and girls are the main groups who experienced problems related with the lack of birth registration. This indicates that women are in a disadvantaged position in terms of not practicing the citizenship rights offered by the Family Law (like having the right to practice civil marriage and monogamy) and Inheritance Law, and the right to access education. These inconveniences related with women's birth registration must be overcome in order to fulfil the women's citizenship rights and to empower them.

Keywords: Women's citizenship rights, children's rights, birth registration, official identity card

Giriş

Fransız Devrimi'nin kadın öncülerinden Olympe De Gouges, Devrim sonrasında yayınlanan "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*" nin kadınları kapsamadığını görerek bir "*Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Beyannamesi*" kaleme alır. Kadınların giyotine gitme hakları olduğuna göre, kürsüye çıkıp politika yapma haklarının da olduğunu savunur. Ve evlilikte iki cinsin haklarının ve yükümlülüklerinin eşitliğini sağlayabilecek bir tür "*Kadın ve Erkek Toplumsal Sözleşmesi*" önerir. Ancak, Olympe de Gouges bu görüşleri nedeniyle 1793 yılında giyotinle idam edilir (Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2007).

1793'den günümüze, yani 200 yıldan fazla olan sürede, gerek evrensel gerekse ulusal düzeyde kadın, insan ve yurttaş hakları kazanımı konusunda önemli mücadeleler verilmiştir. Örneğin, Türkiye'de Cumhuriyet'in temelinde harcı bulunan kadınlar, 1926'da, yani Cumhuriyet'in ilanından üç yıl sonra, Medeni Yasa'ya, Türk Ceza Kanunu'na ve yurttaşlık haklarını koruyan diğer yasalara sahip olur. Tüm bu girişimler kadınları "teba" olmaktan "yurttaş" olmaya taşıyan çok önemli adımlardır.

² The qualitative data utilized in this paper were collected by the author in Samsun, Urfa and Konya as part of the *Needs Analysis for Birth Registration Communication Campaign in Turkey, UNICEF Report 2007*. I am indebted to the Turkey's UNICEF Education Programme Officials for their kind support throughout the research process.

Türkiye, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ni (CEDAW) 1985'de imzalayıp onaylar. Kadın kuruluşları, barolar, sendikaların kadın hakları kurulları, akademisyenler ve diğer sivil toplum kadın örgütleri toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde yapılabilmesi için yoğun emek harcarlar bu süreçte. 4320 Sayılı Ailenin Korunması Yasası, Medeni Yasa, İş Yasası, Anayasa ve ardından 2004 yılında kabul edilen Yeni Türk Ceza Yasası kadınların kendi hakları için verdikleri etkin mücadelenin bir ürünüdür aslında (Ankara TCK Kadın Platformu, 2005).

Ancak, yasalardaki tüm bu eşitlikçi vurgulara rağmen, uygulamalarda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik halen devam eden önemli bir sorundur. Tüm yasal müdahalelere rağmen, Türkiye'de hala nüfusa kaydı ol(a)mayan ve buna bağlı olarak en temel vatandaşlık haklarından yoksun kadınlar bulunmaktadır. Bu durum kadın insan hakları ve vatandaşlık hakları açısından, aile hukukundan yararlanamama; resmi nikâhla evli olamama; çok eşliliği pratik etme ve erken yaşta zorla evlendirilme riskine maruz kalma; miras hukukunun kadına sunduğu haklardan yararlanamama ve hatta temel eğitim hakkına bile erişememe anlamına gelmektedir. Tüm bu dezavantajlar göz önünde bulundurulduğunda, vatandaşlık hakkının uygulamaya yansımadaki en temel sorunu nüfusa kayıt ol(a)mamanın oluşturduğu söylenebilir.

Vatandaşlık Haklarının En Temel unsuru: Nüfusa Kayıt

Vatandaşlık haklarına yönelik sosyal ve laik hukuk devletinin en temel niteliği toplum yaşamının laik hukuk kurallarıyla düzenlenmesi ve bu düzenlemenin konusunu oluşturan kişilere ait bilgilerin, hukuk kurallarına uymanın bir gereği olarak kamu yönetimlerinde kayıt altına alınmasıdır. Türkiye'de yaklaşık bir asırdan beri İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü merkez ve taşra kuruluşlarında nüfus kayıtları tutulur ve güncellenir. Vatandaşların doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi durumlarının saptanarak kaydedilmesi yanında yerleşim yeri gibi durumları da izlenip kaydedilir ve nüfusa ilişkin bir hizmet olarak kabul edilerek nüfus işlemi ile görevli örgütler tarafından yürütülür. Özetle kişi doğumundan başlayarak nüfusa konu olur ve nüfusla ilgisi yaşamının her aşamasında sürer. Öyle ki fiilen yaşantısı sona erdikten yani öldükten sonra bile, bu ilişki kesilmez ve özellikle Miras Hukuku'na esas olmak üzere nüfus kütüklerinde yaşamaya devam eder (Küçük, 2007).

Nüfus cüzdanı ise bu nüfus kütüklerine yazıldığını kanıtlayan ilk ve temel resmî bir belgedir. Nüfus kaydı ve o kaydı gösteren nüfus cüzdanı, vatandaşların hak ve yükümlülükleri, yararlanacağı hizmetler ve resmi işlemler için gerekli ve zorunludur. Nüfus cüzdanında yer alan nüfus bilgileri, bireyin eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmasının yanı sıra zorunlu hizmetler ve adli işlemler için de hayati önem taşır. Bireyin yurttaş olarak, işe girme, pasaport alma, bankada hesap açtırma, evlenme başvurusunda bulunma, mal sahibi olma, oy kullanma, vergi ödeme, askerlik görevini yerine

getirme gibi temel hak ve sorumluluklarının tümü yine nüfus kaydı ve cüzdanına sahip olmasıyla mümkündür.

Zamanında nüfus kayıtlarına yazılma ve çıkarılan nüfus cüzdanı özellikle çocuklar açısından özel önem taşır. Nüfus kaydı, çocuğun ve ailesinin devletin sağladığı sosyal yardımlara (eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilme, yeşil kart, şartlı nakit transferi, engelli çocuklara yönelik rehabilitasyon masraflarının karşılanması vb.) ulaşılmasını sağlar. Her çocuk, doğum kaydıyla resmi bir kimlik ve vatandaşlık edinme, kendi ana babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahiptir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 7 ve 8. maddeleri ile Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ilgili maddeleri, nüfus kaydı/vatandaşlık haklarını koruma ve yaşama geçirilmesi görevinin devlete ait olduğunu açıkça belirtir.

2003 yılı tahminine göre, Dünyada 48 milyon çocuk -o yılki doğumların yüzde 36'sını- nüfusa kayıt ettirilemeyen çocuklar oluşturur (UNICEF, 2005). Bu çocuklar açısından sosyal dışlanmışlık kayıt dışı kalmakla başlar.

Kayda geçirilmemiş doğumlar, ülkeler ve bölgeler söz konusu olduğunda, toplumsal marjinalleşmenin ve eşitsizliğin göstergesi olabilir. Nüfusa kayıt ettirilmemiş bireylerin çoğunlukta olduğu topluluklarda yoksulluğun ve yoksunluğun yapılaşma eğiliminde olduğu da söylenebilir. Günümüzde sosyal devletlerin daha hızlı ve daha iyi hizmet sunabilmesi için toplumsal cinsiyet ayrımı gözetmeden vatandaşları hakkında bilgilere zamanında, doğru ve eksizsiz olarak ulaşabilmeleri gerekir.

Yoksulluk ve Vatandaşlık Hakları Kavramsallaştırması

Günümüzdeki yoksulluğun sadece maddi bir anlam taşımaması, aynı zamanda çeşitli hak ve fırsatlardan mahrum olma ve bazı süreçlere katılamama durumları ile birlikte ele alınması, özellikle Avrupa ülkelerinde "sosyal dışlanma" kavramı ile ifade edilir. Nitekim Avrupa Birliği'nin yoksullukla mücadele konusundaki politika dokümanlarında da sosyal dışlanmayla mücadeleye büyük önem verilir (Bhalla ve Lapeyre, 1999). Benzer doğrultuda, Türkiye'de de yeni yoksulluk kavramsallaştırmasında sosyal dışlanma ve sosyal eşitsizlik yoksulluğun önemli boyutlarını oluşturur (Adaman ve Keyder, 2006).

Sosyal Devlet anlayışına göre bir ülkede tüm vatandaşların temel yaşam kalitesine dayalı yaşama hakkı vardır. Sosyal dışlanma bireyin örneğin, barınma, eğitim, sağlık, istihdam gibi hakların ve ihtiyaçların sosyal devlet tarafından eşit olarak karşılanmaması durumunda ortaya çıkar. Öyleyse, bireyle sosyal devlet birbirine "vatandaşlık haklarıyla" bağlıdır (Dwyer, 2004).

Marshall'ın (1950) sosyal devlet yaklaşımına göre bireyin üç alanda vatandaşlık hakları sağlanmalıdır: *Medeni haklar* (hukuksal haklar); *Politik Haklar* (seçme ve seçilme hakkı) ve *Sosyal haklar* (eğitim, sağlık hakkı gibi).

Bu durumda yoksul bireylerin nüfus kaydına yönelik bilgiye erişim gibi vatandaşlık haklarından daha fazla mahrum kaldıkları varsayılabilir (Morris, 1998). Nitekim yoksul grubun içerisinde özellikle vatandaşlık haklarının ihlali açısından çocuklar, kadınlar, göçmenler ve azınlıklar dikkat çeker.

Türkiye'deki Durum

Birçok ülkede olduğu gibi, günümüz Türkiye'sinde de en temel vatandaşlık hakkı olan nüfusa kayıta yönelik ihlaller yaşanmaktadır. Kayıt altına alınmamış nüfusa rastlanmakta veya nüfus kayıt işlemi belirlenen yasal süre içinde gerçekleştirilmemekte, bazı nüfus kayıtları ise gerçek dışı beyana dayanmaktadır. Ancak sorunun nicel boyutu bilinmemektedir. İstatistiksel tahminler ise bazı temsili anketler aracılığıyla yapılabilmektedir.

Örneğin, Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması verilerine göre, 1998 sonrasında doğan toplam çocukların %16'sının nüfus cüzdanı yoktur (Bakınız Tablo 1). Bu yüzde oğlan çocukları için %16.2 iken kız çocuklarında % 17.2 dir. Tablo 1'in verileri, nüfus cüzdanı bulunmayan çocukların yoğun olarak Doğu bölgelerinde yaşadığını yansıtmaktadır (% 24.7). Ayrıca nüfus cüzdanı bulunmama oranı kırsal alanda kentsel alandan 2 katı yüksektir. Bir diğer ifadeyle, THDS (2003) verilerine göre nüfus cüzdanı bulunmayan 5 yaş ve altındaki çocukların büyük bir bölümü kırsal alanda, Doğu bölgelerinde yaşamaktadır. Ve kız çocuklarının nüfus kaydının olmama riski, oğlan çocuklarının riskinden yüksektir.

Tablo 1: 1998 Sonrası Doğan Çocukların Nüfus Kaydının Bölgesel, Kentsel/Kırsal ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Dağılımı

1998'den sonra Doğan Çocukların Bölgesel Nüfus Kaydı Dağılımı					
Bölge		Yok	Var, ancak cüzdanı göstermedi	Var	Toplam
1 Batı	Frekans	83	124	581	788
	%	10,5	15,7	73,7	100
2 Güney	Frekans	86	61	302	449
	%	19,2	13,6	67,3	100
3 Orta	Frekans	58	98	356	512
	%	11,3	19,1	69,5	100
4 Kuzey	Frekans	12	53	215	280
	%	4,3	18,9	76,8	100
5 Doğu	Frekans	308	210	731	1249
	%	24,7	16,8	58,5	100
Toplam	Frekans	547	546	2185	3278
	%	16,7	16,7	66,7	100
1998'den sonra Doğan Çocukların Kent/Kır Nüfus Kaydı Dağılımı					
Alan		Yok	Var, ancak cüzdanı göstermedi	Var	Toplam
1 Kentsel	Frekans	307	399	1617	2323
	%	13,2	17,2	69,6	100
2 Kırsal	Frekans	240	147	568	955

	%	25,1	15,4	59,5	100
Toplam	Frekans	547	546	2185	3278
	%	16,7	16,7	66,7	100
1998'den sonra Doğan Çocukların Toplumsal Cinsiyete Dayalı Nüfus Kaydı Dağılımı					
Toplumsal	Cinsiyet	Yok	Var, ancak cüzdanı göstermedi	Var	Toplam
Oğlan	Frekans	277	282	1150	1709
	%	16,2	16,5	67,3	100
Kız	Frekans	270	264	1035	1569
	%	17,2	16,8	66,0	100
Toplam	Frekans	547	546	2185	3278
	%	16,7	16,7	66,7	100

Kaynak: TNSA, 2003. *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, 2003.

Yaşama kayıt altına alınmayarak dezavantajlı konumda başlayan bu çocuklar eğitim ve sağlık haklarından yararlanamamakta ve birçoğu çocukluklarını nüfus cüzdansız tamamlamak durumunda kalmaktadır. Örneğin, ilköğretime kaydın ön koşulu olmamasına karşın, nüfus kaydı bulunmayan bu kız ve oğlan çocuklarının ilköğretimi bitirme (diploma alma) imkânı yoktur (Gündüz Hoşgör, 2007). Nüfusa gerçek yaşından büyük kaydedilme riski bulunan bu çocuklar, öğretim çağı dışına (6-14 yaş) çıkabilmekte veya yaşına uygun olmayan sınıflarda okumak zorunda kalabilmektedir. Bu da çocukların okul başarılarını, buna bağlı olarak da okula devamlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Gürlesel, 2004). Bazı durumlarda ise çocuklar ölen ağabey ya da ablanın nüfus cüzdanıyla yaşamak zorunda kalabilmektedir. Kırsal kesimde bu durum kız çocuklarının erken yaşta evlendirilme riskini gündeme getirmektedir.

Kuşkusuz nüfusa kayıt sorunu yalnız çocukluk yılları için değil, yetişkinlik dönemleri için de önemli sorunlar ve riskler içerir. 18 yaşını doldurduğu halde nüfus kaydı bulunmayan bu yetişkinler "saklı nüfus" kapsamına girer. Yaşanan korku ve güvensizlik, bazı durumlarda "suçlu" ya da "kaçak" muamelesine maruz kalma endişesi yetişkinlik döneminde bireylerin saklı nüfus olarak kalmasına yol açabilir.

Bu noktada akla gelen soru şudur: çocukların nüfus kaydının bu kadar önemli olmasına rağmen çocuklara nüfus cüzdanı neden çıkartıl(a)mamaktadır? Bir sonraki bölümde bu soru irdelenecektir.

"Anne Benim Neden Nüfus Cüzdanım Yok ?.."

Türkiye'de resmi kurumlar (örneğin, hastane) dışında yapılan doğumların resmi kayıt altına alınması ancak ailelerin beyanı ile mümkün olabilmektedir. Benzer biçimde nüfus kütüğüne kayıtlı olan yurttaşlar, nüfus cüzdanlarında kişisel başvuruları ile çıkartabilir. Özellikle az gelişmiş bölgelerin kırsal alanlarında doğumlar ancak ailelerin beyanı ile kayıt altına alınabilir.

Bu bölgelerde doğan çocukların nüfus kaydının geç yapılmasının önemli nedenlerinden birisini ise ailelerin nüfus bildirimine ihtiyaç duymaması oluşturur. Okula kayıt, evlilik ve/veya askerlik gibi yasal zorunluluklar olmadığı müddetçe aileler çocukları için çoğu zaman nüfus cüzdanı çıkartma ihtiyacı hissetmemektedir. Aslında bu durum Türkiye’de "devlet ve vatandaş" arasındaki mesafeninde ne kadar uzak olduğunun önemli bir göstergesidir. Vatandaş devletle ancak yasal zorunluluklar olduğu durumda bağlantıya geçmeyi tercih etmektedir. Hâlbuki sosyal devlet işleyişinde vatandaşın devlete yakınlaştırılması temel amaçlardan birisini oluşturur ve bu doğrultuda devlet tarafından özendirici tedbirler alınır.

Tablo 1’inde yansıttığı üzere, Türkiye’de kız ve oğlan çocuklar nüfusa kayıt edilme ve nüfus cüzdanına erişim konusunda eşit olanaklara sahip değildir. Aile ortamında çocuklar cinsiyetlerine bağlı olarak gelecek beklentisi açısından farklı açılımlarla karşılaşır. Cinsiyetin toplumsal olarak inşa edildiği bu süreçte, nüfus kütüğüne kız çocuklarının yazdırılmama riski oğlan çocuklardan daha yüksektir.

Kız çocuklarından ailelerdeki genel beklenti, onların buldukları grup içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri doğrultusundadır. Kırdan kente yaşanan göç sürecinde bazı aileler geleneksel ve muhafazakâr değerlere daha fazla tutunma ve "kapanma" eğiliminde olabilmektedir. Kendisinden farklı olanla yani "öteki" ile karşılaşan aileler, yeni yerleşim yerlerinde kız çocuklarının üzerindeki sosyal baskı ve kontrolü artırabilmektedir.

Toplumların yeniden üretilmesi ancak kadın bedeni ve yaşamı üzerinden mümkündür. Bu nedenle kadın bedeni üzerinde toplumsal kontrol söz konusudur. Genel algıya göre kadının ve dolayısıyla kız çocuklarının yeri özel alandır ve onlardan beklentiler ev işlerine yardım, yaşça küçük kardeşlerin bakımına, tarımsal ve/veya aile içi yeniden üretim süreçlerine katılımı sınırlıdır. Onlardan zamanı geldiğinde içinde buldukları topluluktan bir erkekle evlendirilerek (mümkünse akraba evliliğiyle) kendi kültürünü yeniden üretmesi beklenir. Tüm bu süreç içerisinde aileler açısından, kız çocuklarının nüfusa kayıt ettirilmesine ve nüfus cüzdanı çıkartılmasına evlilik kurumuna katılımlarına kadar ihtiyaç yoktur.

Oğlan çocukları ise, ileriki yaşamlarında iş bulma, askerlik yapma, seyahat etme, bankada hesap açtırma, kredi alma gibi nedenlerden ötürü kendi topluluklarının dışındaki "öteki" topluluklarla karşılaşacak olmalıdır. Ve bu konuda donanımlı ve güçlü "erkek" olmak zorundadır. Bu kız çocuklarına yönelik ayrımcılığın temelinde yatan anlayıştır aslında. "Genelinde çocuk, özelinde kız çocuk ailenindir" hâkim eril ideoloji, kendisinden olmayan toplumun *diğer* kurumlarına, örneğin eğitim kurumuna kız çocuğunu yalnız göndermek hem güven açısından, hem de bu kurumdan kız çocuğunun kendi yaşam pratiğine nasıl fayda getireceğini henüz kavramamış olması açısından direnç gösterir. Okula gönderilmemesi nüfus kaydına da ihtiyaç duyulmaması anlamına gelir.

Benzer şekilde, evlilik aşamasında da bazen resmi nikaha (yani nüfus cüzdanına) ihtiyaç hissedilmemektedir. Tüm bu süreç kız çocuklarını ve kadınları dezavantajlı konuma sokmaktadır. Örneğin nüfus kaydının olmaması kadının sağlık ve eğitim hakkına ulaş(a)maması, evlilik kurumunda çok eşliliğe zorlanması; miras haklarından yararlan(a)maması; kamusal alana çık(a)maması ve istihdam olanaklarından faydalanamaması anlamına gelmektedir (Gündüz- Hoşgör & Smits, 2008). Bu durum bir sonraki nesillere de yansır ve nüfus kaydı bulunmayan kadının çocuğu da nüfusa kayıta sorun yaşayabilir. Dolayısıyla Tablo 1'deki nüfus cüzdanı olmayan oğlan çocuklarının, annelerinin kaynaklı nüfus kaydı sorunu yaşama ihtimalleri yüksektir.

Kadının nüfusa kaydının olmaması, medeni hakların istismarı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Resmi nikâhsız evlenme (sadece imam nikâhıyla evli olma), kuma olma riski nüfus kaydı bulunmayan kadınlar açısından risk teşkil eder (Gündüz- Hoşgör & Smits, 2007; Yücel, 2006). Özellikle çok eşliliğin pratik edildiği durumlarda bir eşin resmi nikâhının bulunduğunu görüyoruz; diğer eşlerden olan çocukların ise bu ilk eşin üzerine kayıt ettirildiğini (Bakınız Kutu 1). Hukuksal açıdan yanlış bir uygulama olmasına rağmen, çok eşlilikten doğan çocuklar genellikle ilk eşin üzerine yazdırılır. Bu yanlış durum aile kurumu içinde velayeti tartışmalı ve sorunlu hale getirmekte; özellikle mirasa yönelik işlemlerde sorun ortaya çıkarmaktadır.

Kutu 1: Berdel- "Çocuğum kocamın ve büyükannenin üzerine kayıtlı."

"Konya'ya Van'dan geldik. 15 yaşında evlendim. 20 yıldır evliyim. Beyim 60 yaşında. Evlendiğimizde 45 yaşındaydı. Onun kızını babam aldı, beni de babam ona verdi; **berdel** derler bizim oralarda. İlk eşinden çocukları var. Evler ayrıydı. Üç gün benimle kalırdı, dört gün büyükannede. Eve gelmeyince ilk hanımında kaldığını anlardım. Bir gün çıktı gitti ve bir daha gelmedi. Yedi aydır kayıp, ben de büyükannenin yanına taşındım. Birlikte oturuyoruz artık. İki çocuğum simit satıyor, günde 16 lira getiriyorlar. Bu parayla geçiniyoruz. Çocuklarımla hepsinin nüfus cüzdanı var. Ancak iki çocuk benim üzerime kayıtlı. Dört çocuğum da kocamın ve büyükannenin üzerine kayıtlı, onun resmi nikâhı var."

(Kaynak kişi ve yer bilgileri: Kadın, 35 yaşında, Konya)

Nüfusa Geç Kayıt Olmanın Arkasındaki Bir başka Unsur: Gezici ve Geçici Mevsimlik Göç

Nüfusa geç kayıt olmanın arkasındaki bir başka unsuru ise gezici ve geçici işgücüne katılım veya uluslararası göç oluşturur. Erkeklerin çalışmak üzere farklı yerlere geçici göç ettikleri sırada doğan çocukları nüfusa kayıt ettirmek için eşler genellikle babanın gelmesini beklemektedir. Bu durumda da çocuklara geç nüfus cüzdanı çıkartılmaktadır.

Bazı durumlarda ise aile hep birlikte yaklaşık sekiz ay boyunca gezici ve geçici mevsimlik tarım işçisi olarak Türkiye'nin çok farklı bölgelerinde işgücüne katılır (Gülçubuk, Karabıyık ve Tanır 2003; Özbek 2006; Çetinkaya, 2008). Buldukları yerlerde doğan çocuklar ise genellikle nüfusa kayıt ettirilemez ve kayıt ertelenir. Bu grupta nüfus kaydı bulunmayan kadınlara da rastlanmaktadır. Yukarıda tartışıldığı üzere, Türkiye'de "saklı nüfus" daha çok kadın sorunudur. Kadınlara yönelik nüfus kaydı sorunu annesinin ve babasının kaydı olduğu durumda kolay halledilebilir; ancak kadının kendi anne ve babasının nüfusta kaydı yoksa ve bu ebeveynler hayatta değilse ise sorunun boyutu büyümetedir.

Kutu 2: "Nofa teyzenin nüfus cüzdanı yok; 65 yaşında."

"Nofa teyzenin nüfus cüzdanı yok; 65 yaşında. Kendisi 25 eşi 20 yaşındayken evlenmişler; ailecek yıllardır pamuğa giderler; oğlu elcidir. Kendi annesinin de nüfus cüzdanı yokmuş. 1985'te nüfustaki dosyalar yanmış, başvurdu ama sonuç alınamadı. Bir sefer tefeciler para istemişler nüfusunu çıkartmak için ama vermemişler. Bu mahallede yaşlı kadınlar arasında nüfusa geç kayıt edilenler çoktur. Nofa teyze nüfus cüzdanı alınca yeşil kart çıkartmak istiyor."

(Kaynak kişi ve yer bilgileri: Erkek, muhtar, yaşı bilinmiyor, Şanlıurfa)

Uluslararası Göç ve Nüfus Kaydı Sorunu

UNICEF (2007) araştırmasının bulgularına göre, Türkiye kırsalından Avrupa'ya (özellikle Almanya, Danimarka ve Finlandiya'ya) anlaşmalı evlilik aracılığıyla uluslararası göç devam etmektedir. Örneğin, Kulu Savcılığı'ndan alınan bilgilere göre 2006 yılında 700 anlaşmalı boşanma davasına bakılmış ve bu oran tüm davalar içerisinde yüzde 40'ı oluşturmuştur. Yetkililere göre anlaşmalı evlilik yurtdışına gidebilmek için önemli stratejilerden birisidir. Örneğin:

"Bir pasaport karşılığında ev, araba, para isteniyor. Bir yabancı kadın üç evlilik bile yapıyor. Biriyle evleniyor; ona vatandaşlık çıkarıyor; boşanıyor, geliyor ve ikincisi ile evleniyor..."

Avrupa'ya gelir elde etmek için giden bu erkekler izledikleri strateji gereği eşlerinden boşanıp, anlaşmalı evlilik yaparak yurt dışında çalışma izni almaktadır. Bir süre çalışıp para kazandıktan sonra ise anlaşmalı eşten boşanıp ilk eşine tekrar geri dönmeyi planlamaktadırlar. Ancak bazı özel durumlarda bu tasarlanan plan bozulmakta; bu durumda ise ilk eş ve çocuklar mağdur konumda kalabilmektedir. Bu da çocukların nüfusa kayıt ettirilmelerinde gecikmelere neden olabilmekte ya da yanlış beyanlar oluşabilmektedir. En yaygın uygulama evlilik dışında doğan çocukların

annelerinin üzerine kayıt ettirilme biçimindedir (Bakınız Kutu 3). Bu durum özellikle çocukları miras hakkından mahrum durumda bırakmaktadır (Bakınız Kutu 4).

Kutu 3: "Amcam Almanya'da. Kızının nüfus cüzdanı annesinin üstüne kayıtlı.."

"Amcam Almanya'da yaşıyor 20 yıldır. Yengem kızıyla kayınvalide ile köyde oturuyor. Kendi ailesine gitmedi. Gitse yaşlı bir adamla evlendirirlerdi, istemedi. Amcam iki defa geldi Türkiye'ye; beş yıl sonra bir defa geldi, birde 20 yıl sonra. Kızının nüfus cüzdanı annesinin üstüne kayıtlı. Amcam orda evlenmiş iki defa. Çocukları olmuş ama biz tanımıyoruz. Anlaşmalı evlilikler buralardaki kadınları olumsuz etkiledi. Ama yine de resmi nikâhı olanlar bile nikahı verir, kocasının yabancıyla evlenmesine göz yumar. Avrupa bizi mahvetti."

(Kaynak kişi ve yer bilgileri: Erkek, 26 yaşında, Konya)

Kutu 4: "Çocuklar annenin üzerine kayıtlı, miras hakları yok.."

".. ETF kayıtlarına göre 2300 nüfus yaşamakta; hane başına ortalama beş çocuk düşüyor. Köyümüzde okul 1949'da açıldı; 1968'de İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla beş kişi Almanya'ya gitti; o zaman daha elektrik gelmemişti bile. Elektrik 1983'de bağlandı köye; 2006'da şebeke suyunu getirdik. Artık beldeyiz. Bu köyde yurtdışında olan çok hane var; yaklaşık 300 hane vardır. Anlaşmalı evlilik yapanlar da var, eşleri ve çocukları burada kendileri orada. Daha yeni birisinin eşi döndü köye, çocuklar annenin üzerine kayıtlı, miras hakları yok. Fransa'da anlaşmalı eşle geçinemedi hanım, çocukları aldı geldi.."

(Kaynak kişi ve yer bilgileri: Erkek, muhtar, yaşı bilinmiyor, Konya, Bozkır ilçesindeki "X" köyü)

Konya'nın kırsal alanlarında yaşayan bu kadınların eşleri Avrupa'da anlaşmalı evlilik yapabilmeleri için "nikâhlarını vermelerinin" arkasında akraba evliliğinden kaynaklanan güven yatar. Türkiye'de birçok kadın kocasıyla akraba olduğu için eşinin kendisini ortada bırakmayacağına inanır (Topçuoğlu A. 2003). Ancak, araştırmada eşinin istemesine rağmen resmi nikahını vermeye (boşanmaya) razı olmayan kadınlar da rastlandı. Bu durumdaki kadınların eşleriyle akraba olmamaları ve kendi tercih ettikleri erkekle evli olmaları ilginç bir bulguydu. Bu nitel bulgudan yola çıkarak şu önermeyi yapmak mümkün: "akraba evliliğinin olmadığı durumlarda kadınlar devlet güvencesine (resmi nikâha) daha fazla ihtiyaç duymaktadır".

Sonuç Yerine

Kadın ve erkek tüm vatandaşların sağlık, eğitim, sosyal koruma gibi temel hizmetlere erişiminin önündeki en temel engellerden birini "kayıt dışı nüfus, geç ve yanlış nüfus kaydı" oluşturur. Kuşkusuz, nüfusa kaydın arz ve talep olmak üzere iki yönü vardır. Kaliteli hizmet arz yönünü, ebeveynlerin çocuklarını nüfusa kaydettirmeleri için bilinç ve gönüllülükleri talep yönünü içerir. Ancak, nüfus kaydının bir sosyal devlet sorumluluğu olduğunun, bu nedenle talepten çok arz yönüne yönelik müdahaleler gerektiği ön planda tutulmalıdır.

Türkiye'de genel nüfusun yaklaşık yüzde 55'i bir tür sosyal güvence (Emekli Sandığı, Bağ-Kur, SSK gibi) kapsamındadır. Bu grup devletin kamu hizmetinden yararlanmakta ve dolayısıyla nüfus kaydıyla ilgili sorunu bulunmamaktadır. Nüfusun sosyal güvence dışında kalan yaklaşık yüzde 45'lik diliminin yüzde 36'sı ise yoksulluk çizgisi altında yaşamaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü bulgularına göre bu grup içerisinde en yoksulu ise tabandaki yüzde 6'lık kesim oluşturmaktadır. Bu yoksul aileler aynı zamanda da yoksun konumdadır. Ebeveynlerin eğitim düzeyleri düşüktür, hünereli işgücüne katılımları sınırlıdır. Ailelerde çok çocuk, bazı durumlarda ise çok eş bulunmaktadır. Bu *en yoksul ve yoksun* grubu oluşturan aileler barınma, sağlık, eğitim, sosyal koruma ve güvenlik gibi temel vatandaşlık alanlarında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Özellikle gezici ve geçici tarım işgücüne katılan aileler; kentlerde yerleşik düzene yeni geçmiş gruplar ve 1990 sonrası Doğu'dan zorunlu göç sürecine katılmış bu ailelerde nüfus kaydı sorununa daha fazla rastlanmaktadır. Uluslararası göç sürecine katılan vatandaşlarda nüfusa kayıt sorunu yaşayabilmektedir.

Nüfus kaydı bulunmayan dezavantajlı grupları özellikle kadınlar ve kız çocukları oluşturur. Kadınların kurum bağlantıları ve kamusal alana katılımları erkeklerden daha sınırlıdır. Örneğin, erkekler için eğitim hakkından yararlanmak, iş kurmak, askerlik görevini yerine getirebilmek gibi zorunluluklar nüfusa kayıt olunmayı zorunlu kılar; kadınlar için eğitime ulaşma ve resmi nikâh nüfusa kayıt olunması ve cüzdan çıkartılması için yaşamlarındaki gerekli dönüm noktalarıdır. Ancak kız çocuklarının okullulaşamaması ve resmi nikâh dışı evlilik, kadınları nüfusa kayıt olma ve nüfus cüzdanı çıkartma gereksinimlerini ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle kadınlar ve kız çocukları risk grubunu oluşturur.

Kadının toplumsal olarak güçlendirilmesinin ilk ve en önemli adımı nüfusa kaydının yapılmasıdır. Nüfusa kayıt olma ve nüfus cüzdanı çıkartılmasına yönelik müdahaleler sırasında ise genel hedef "devlet" ile "kadın yurttaş" arasındaki mesafeyi azaltmak olmalıdır. Sosyal devlete yönelik özendirici tedbirlerin kazanımı, kadın vatandaşlık ve insan haklarının gözetimi, temel amaçları oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ankara TCK Kadın Platformu, 2005, *Türk Ceza Kanunu Kadınlara Neler Getiriyor?*, Kalan Yayınları.
- Adaman, F. & Keyder, Ç., 2006, *Türkiye'nin Büyük Şehirlerindeki Varoşlarda Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, Avrupa Komisyonu için Rapor, Brüksel.
- Bhalla, A. S. & Lapeyre, F., 1999, *Global Dünyada Yoksulluk ve Dışlanma*, New York.
- Dwyer, P., 2004, *Sosyal Vatandaşlığı Anlamak: Politika ve Pratikler için Temalar ve Perspektifler*, Bristol Üniversitesi, İngiltere.
- Gülçubuk, B., Karabıyık, E. & Tanır, F., 2003, "Türkiye Tarım Kesiminde En Kötü Biçimde Çalışan Çocuk İşçiliği Temel Araştırması", içinde *Adana ili- Karataş İlçesinde Pamuk Hasadında Çalışan Çocuklar Örneği*, Basılmamış ILO-IPEC Raporu.
- Gündüz Hoşgör, A., 2007, "Kız Çocuklarının Okullulaşmasına Yönelik var olan Politikalar ve Önündeki Engeller", içinde *Eğitimde Reform ve Finans Sorunu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, eds. Sallan Gül, S. & Gül, H., T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Köy Enstitüleri Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yayın No: 1, Isparta.
- Gündüz Hoşgör, A. & Smits, J., 2007, "The Status of Rural Women in Turkey: What is the Role of Regional Differences", içinde *Empowering Women: Participation, Rights and Women's Movements in the Middle East, North Africa, and South Asia*, ed. Moghadam, V., Syracuse University Press, Syracuse.
- , 2008, "Variation in the Employment Status of Women in Turkey", *Women's Studies International Forum*, 31, s. 104-117.
- Gürlesel, C. F., 2004, *Eğitimde Fırsat Kapısı: 2025'e Doğru Nüfus, Eğitim ve Yeni Açılımlar*, Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul.
- Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2007, *Kadının El Kitabı: Yasalardaki Haklarımız*, Çağın Matbaacılık, İstanbul.
- Küçük, S., 2007, "MERNİS Uygulama Raporu", T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Marshall, T. H., 1950, *Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf*, Cambridge Üniversitesi Yayınları, İngiltere.
- Morris, L., 1998, "Refah Toplumunun Yasal Üyeliği", *Refah, İhtiyaçlar, Haklar ve Riskler*, (ed.) Langan, M., Açık Toplum Yayınları, Londra.
- Özbek, A., 2007, *New Actors of New Poverty: The Other Children of Çukurova*, Unpublished M.S. Thesis in Sociology, Middle East Technical University, Ankara.
- Özçetinkaya, Ö., 2008, *Farm Labour Intermediaries in Seasonal Agricultural Work in Adana- Çukurova*, Unpublished M.S. Thesis in Women Studies, Middle East Technical University, Ankara.
- TNSA, 2003, *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, Ankara.
- Topçuoğlu, A., 2003, *Akrabalık ve Hemşehrilik İlişkilerinin Toplumsal Sermaye Değeri*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- UNICEF, 2005, *Dünya Çocuklarının Durumu 2005: Çocuklar Tehdit Altında*, UNICEF Yayını.
- Yücel, M., 2006, *Evlilik İttifakı: Berdel*, Kesit Yayınları, İstanbul.